

Nælde, *Urtica*

Den danske vildflora har to arter: stor nælde, *Urtica dioeca*, matgrøn og intil halvanden meter høj, og den friskgrønne 15–40 cm høje lidt nælde, *Urtica urens*.

NÆLDE begyndelsen af 1400-t ff, fællesgermansk (oldnordisk netla), rimeligvis af en indogermansk sprog-rod med betydningen sy, spinde, væve – jf. den oprindelige betydning af nål (angelsaksisk naedl) 'redskab eller materiale til syning og spinding' – og beslægtet med net; nælderne har været brugt som spindstof. Indgår i stednavne som Nellerød 1249ff NSjælland, Naldrig 1488–1683 ved Vejle å, Naldal 1519ff i Østbirk sogn, Naldmade 1550ff ved Gråsten, Naldborg 1688ff i Krarup sogn SFyn, Nældebakke ved Gilleleje, Nældemose fl. steder samt talrige marknavne.

BRÆNDENÆLDE o. 1450ff, *eddernælde* 1533–1821, Als, Fyn, NSjælland, Møn, Bornholm, *hedenælde* fra 1600-t, Lolland, Falster, Sjælland, *tordennælde* (om Stor Nælde) 1648–o. 1700, *skoldenælde* o. 1700ff, Sjælland, *hampenælde* (Stor Nælde) 1818, *forglemmigej* Thy, *hønsenælde*, *kalkunnælde* Bornholm, *gåse-nælde* SSjælland, anvendt som fjerkræfoder, s. 95 (1). Færøerne: *nota*, *notur* (2).

LITTERATUR: (1) 689 2,767ff, (2) 751 127; 148 2,58f; 6,496 jf. 492,524; 8,110; 12,181 og 13,99.

TEKSTILMATERIALE

Skandinaviens ældste kendte stykke tekstil er linned af nældetaver, fundet i grav fra yngre bronzealder (ca. 1000 f.Kr.) ved Voldtofte på SVFyn (1). Sagn og eventyr beretter om nældetavers forarbejdning til lærred (2) efter »panserskjorter« (H. C. Andersen, De vilde Svaner 1838). Men ellers nævnes i dansk litteratur først 1648, at der af den store nælde kan væves tøj, som dog »aldrig bliver så hvidt som det af hør«; sørgeflore i hatten blev fremstillet af nældens stængler (3). Halvandet hundrede år senere (1796) skrives: Det er bekendt nok, at der af stænglerne kan forarbejdes et godt garn; nælden bør sås eller plantes om grøfter som leverandør af spindstof til lærred, taverne er, når de behandles som hamp, »finere end almindelig hør«, (4) og *netteldug* bleges hurtigere, farves lettere og holder blåt og hørørdt længere end hørærred, af lige dele nælde- og humletaver kan væves meget stærke sække (5).

Blomstrende brændenælde. (es).

1798 anbefales at udstrø frøene på uopdyrkede steder; i august-november, når bladene visner og stænglerne bliver gule eller mørkerøde, høstes de med segl tæt ved jorden, lægges på græs til tørring, så bladene let falder af, rødnes og bearbejdes som hamp (6).

1804 omtales nælden som tekstilplante i en række europæiske lande, men der nævnes intet om anvendelsen i Danmark (7). Samme år oplyses imidlertid, at man på Brahetrolleborg (sm. hør s. 297) efter en tyskers anvisninger har gjort forsøg med dyrkning (udsæd, plantning, gødskning osv.) og forarbejdning af store mængder nælder, men de faldt uheldigt ud og han blev sendt tilbage til Sachsen (8). Under krigen 1807–14 væver en lægefrue Figadt ved Brahetrolleborg i alt 130 alen tøj helt eller delvis af nældetaver og strikker 12 par strømper og nogle par handsker af nældegarn; hendes pudevår, lærred, olmerdug, lommetørklæder o.a. er »bedre end de af hørgarn« (9). Taverne bliver også benyttet til fiskegarn og papir (10). Nældetøjet skal have nydt »en fabelagtig yndest og vakte både furore og forargelse« (11), men lærredet var »groft og ubehageligt at bære, det var slemt til at fremkalde kløe i kroppen« (2); det meste netteldug indførtes dog fra andre lande og anvendtes navnlig i møllerierne.

Omkring 1870 bliver i ØJylland sendt indsamlede nælder i bundter à ca. 10 kg til lærredfabrikation i Århus (12). 1917 fremstiller en reb-fabrik høstbindegarn af håndspundne nældetaver fra Randers (13). Samme år nedsætter rege-ringen et »nældeudvalg«, der får stillet 10.000 kroner til rådighed. Det skal vurdere mulighe-derne for nældens anvendelse som tekstilplante på bred basis, formand er direktøren for Poly-teknisk Læreanstalt, prof. H. I. Hansen. Udvalget retter henvendelse til samtlige skovdi-striker om nældens forekomster og anmoder om at få dem reserveret som tekstilmateriale, fjer-kræ- og grisefoder (s. 95). På udvalgets initiativ bliver 1917 indsamlet ca. 20.000 kg tørre stængler, bl.a. af spejdere; de 6000 kg ødelægges under transporten og forkert oplagring, resten giver efter vellykkede rødningsforsøg i Ruds-ersdal skov taver til en reberbane, der laver sejlgarn af dem (14). »Ved rationelt at dyrke den store brændenælde vil det danske skovbrug kunne tilføre tekstilindustrien råstof til tavetil-virkning og landbruget et værdifuldt fodermid-del, begge dele i særdeles betydelige mængder«, og man overvejer at dyrke planten på egnede steder i skove (15). 1918 indsamles ca. 5000 kg, så ophører interessen, men nældeudvalget

Rebslager i Voldtofte på Fyn. Sejlgarn fremstilles bla. af nældetaver. (Kai Uldall fot. 1924). Dansk Folkemuseum, Brede.

slutter først 1926 sit arbejde (16). Endnu 1920 bliver hos en skrädder i Lendum Vendsyssel købt et par bukser af nælde-lærred (17). Om nældens høst og behandling, se 939 nr. 50, 1917; 637 1917, 462–70; 183 1, 1919, 415–21; 44 64–67.

1942 plukkes til tekstilindustrien ca. 70.000 kg nælder, således i nordsjællandske skove; en mand i Rønde ved Århus leverer 30.000 kg. Materialet skal bruges bl.a. til lærred i cykeldæk, men for-søgene mislykkes og indstilles 1944 (18).

Under 2. verdenskrig forsøgte man at bruge lærred af nælder i cykeldæk. Frihedsmuseet.

Nælder var et hyppigt anvendt middel mod kvægsygdomme. Maleri af J. Th. Lundbye: »En kostald i en bondegård ved Vejby«, 1843. Statens Museum for Kunst.

Spindtaver af nælde er meget bløde og har en smuk silkeagtig glans, trækstyrken svarer omrent til hampetavers, men det ringe høstudbytte (6–10 pct. af stænglernes tørvægt) gør produktet temmelig kostbart. Navnet *netteldug* bruges endnu om tilsvarende vævninger af bomuld eller hør (19).

LITTERATUR: (1) 1013 1943,99–102 jf. 496 1942–43,76f; (2) 19 207; (3) 697 379; (4) 739 1,1796,653 jf. 234 1266f; (5) 951 11–15; (6) 576 2,1,294–300; (7) 182 2,1 1804,89ff; (8) 667 7,49f; (9) 880 1810, 153–56 jf. 161,174–76 (høst. rødning m.m.), 1811 130f (m. indklæbet prøve); 55 1910,51; 760 678f; (10) 398 1806,843f jf. 510 4,473; (11) 496 1942–43,61; (12) 496 1942–43,71; (13) 637 1917,463f; (14) 836 4,1918,57–60; 916 1918,219f; 635 6/7 1918; (15) 921 29,1917,308–21 og 30,1918,46ff; (16) 150 nr. 14,1942; (17) 634 18137; (18) 635 11,16 og 24/10 1942; 486 18/10 1943; 65 13/7 1944; (19) 599b 2,210.

NÆRINGSMIDDEL, FODER

»Gamle kvinder og andre fattige folk bereder sig endnu årlig en kål af de små tynde og spæde

nælder« (1648; 1). Unge nælder giver »en fortræffelig erstatning« for kål, spinat og salat (2), de bruges til at drøje grønlangkålen med (Sønderjylland o. 1890; 3) og indgår i »kålen« skærtorsdag (4). Man får en velsmagende gemyse af brændenælder overhældt med kogende vand (Lemvigegnen o. 1875; 3). Sprøde planter kan hakkes og anvendes til opbagt suppe, stuvning, pålæg, nældeomelet, nældeboller (5), sml. vejbred bd. 4. Man kommer hakkede nælder i kålen »for sundhedens skyld« (Skernegnen o. 1880; 6); vil man bevare helbredet, skal man spise nældesuppe mindst en gang hvert forår (7), se i øvrigt s. 96f.

Man giver kørerne nælder for at de skal malke mere (1632; 8) og hakke af grønne eller tørre nælder som henholdsvis sommer- og vinterfoder til kør (9). Kør fodret med nælder giver mere og federe mælk, smørret bliver også om vinteren smukt gult og velsmagende (10), desuden værner det mod mange sygdomme; på NVFyn bliver i tørre somre plukket læsvis af nælder til malkekørerne (6). Udræk med kogende vand gives i drikkevandet til kvæg og får (11). Fodres øksen

med nælder og småtskårne kartofler, bliver den i løbet af 4 uger så fed, »at man snart ikke kan spise den for fedt«, det gælder også kalve og får (12). Præsten i Horbelev på Falster fik præmie for to nældefedede stude; præsten i Gundslev og nogle bønder lod skære hakkelse af nælder til hornkvæget (1806; 13). På Færøerne indplantede pastor J. Landt i slutningen af 1700-t Stor Nælde for at gøre økonomiske forsøg med den; han mente, at nælderne kunne blive et godt kvægfoder i mangelår (14).

Knuste nældefrø i foderet gør heste fede og stærke (1780; 15), hesteprangere blander frøene i havren for at dyrene skal få et sundt og glinsende ydre (16). Brændenælder anses for at være særlig gode til heste (NFyn; 17).

Flere skovfogeder på Sjælland lader afhugge nælder til svinefoder (18). Vestjyske husmænd river frøene af store nælder og blander dem i mæsket til grise, det skal være lige så godt som korn; hele nælder kan skæres som hakkelse og blandes i svinefoderet (19). Tøjrede svin får kogte brændenælder (Jylland; 20). Småkårsfolks koner og børn samler nælder eller frøene til svinefoder – de løber »hele den udslagne sommer rundt med brændvabler på hænder og ben for at skaffe foder til den langbenede, forslugne fattigmandsgris, der aldrig bliver mæt« (21), sml. Henrik Pontoppidans novelle »Et Grundskud« (1886). Nælde-hakkelsen bliver sat i blød med køkkenaffald og lidt kornskrå (Bornholm o. 1875, Himmerland o. 1890; 22). I Sønderjylland »rebes« toppen, idet man gnider blomster og frø af med en vante eller strømpe på hånden; de bruges enten straks, sættes i blød i svinetønden eller koges til en grød. På bøndergårde får grisesørerne tit dette foder (o. 1880; 23). Man hælder kogende vand på »frøene« og tilsætter kartofler, det er et godt svinefoder (MFyn; 24). 1885 omtales nælder som et almindeligt svine-

»I hønsegården« fra Chr. Richardt og G. Rode: En Billedbog, 1868.

foder i mange egne (25), en landmandsbog 1919 anbefaler at syrne nældehakkelsen med skummetmælk, valle og bygskrå (26).

I marts bør gæslinger fodres med bl.a. finhakkede unge nælder tilsat mel eller klid, så holder de sig sunde (1632; 8). Kalkunkyllinger får kogte eller småhakkede nældeblade, også agerhøns kan fedes dermed (Jylland; 27), blandes blade og frø og et dekokt af tørre blade i hønsenes foder, lægger de mange æg (11, 20). Tørrede knuste blade og frø i rugmel, klid og vand er et udmærket hønsefoder; adskilligeavlere bruger tørrede nælder som tilskudsfoder om vinteren (28). Hakkede nældeblade blandet med gryn o. lign. bruges som kalkunfoder i MSjælland (29), nælder og hakkede æg regnes for bedst til kalkunkyllinger (30). Under første verdenskrig viste finhakkede grønne eller tørre nælder sig at være et glimrende kyllingefoder, til fjerkræ kunne det efterhånden udgøre en tredjedel (31), under anden verdenskrig blev nælder indsamlet til fabrikation af fodermel (32).

Nælder bør dyrkes, thi »med rette fortjener [de] at regnes blandt de nyttigste indenlandske planter og aldeles ikke navnet ukrudt«; man kan sædvanligvis høste 18 store læs pr. td. land (1804; 16), på brakliggende jord, f.eks. i åbne og noget fugtige skove, fortjener nælderne at blive fredet og endog dyrket (1877; 33).

LITTERATUR: (1) 697 377f; (2) 739 1,652; 182 2.1, 1804,76f; (3) 634 15446,12206; (4) 941 103; (5) 712 14,38; 872 nr. 4, 1958; (6) 634 12248,12180; (7) 462 25; (8) 1004 22,36; (9) 576 1,1798,294ff; (10) 182 1.2 1804,77; 784 1877,216; (11) 182 1.2, 1804,77; 936 2,1836,295f; (12) 328f 2,129; (13) 57b 4,809;

Tegning af J. Th. Lundbye i H. V. Kaalund: Fabler for Børn, 1844.

(14) 518 211f; (15) 43 1,235 (16) 182 1.2 1804,73f, 78; (17) 760 256; (18) 57 2,1803,447; (19) 182 4,1807, 513f; 194 ny rk. 2, 1811,429; (20) 488g 1,68,1132; (21) 462 25; (22) 449 1933,11; 634 18754; (23) 634 13408,15446,12130/7; (24) 634 12180; (25) 19 205; (26) 183 1,413–15; (27) 739 1,1796,652,654; 398 1806,843; (28) 512 29,1896,435 og 33,1900,306; (29) 418 43 (beg. 1800-t); (30) 107 1965; (31) 916 1917, 494f; 183 1,1919,413–15; (32) 244 1,1941,12; (33) 784 216.

LÆGEMIDLER

Gud vor himmelske fader har stedse gjort sine underlige gerninger i de ting, som er mest foragtelige for verden, således har han også gjort det i de foragtelige nælder. Hvilke urter er lystelligere end de skønne, vellugtende nelliher, violer og andre sådanne? Nælden overgår dem alle med kraft og dyd *Henrik Smid* 1546.

Nælde og særlig 'nældefrø' kan i nogle gamle lægeråd gælde Romersk Nælde (*Urtica pilulifera*), der kunne købes på apotekerne.

Harpestræng-afskrifter o. 1300 (1): planten knuses og drikkes med vin for gulsort; frøene blandet med honning eller saften af grønne nælder bruges for sygdomme i testiklerne og hævet underliv, læger gammel hoste og lungelidelser; blade knust med salt læger sår og bylder, fæster løse tænder og helbreder hundebid, genskaber kød, udtørerer skadelige væsker; rodens knust med eddike anvendes mod miltidelser og fodbylder, kogt i olie anvendes den til salve for alle sygdomme hos manden; kommer bladene eller deres saft i næsen, bløder den, men blodet stilles af saften smurt i ansigtet, frøene knust med honning gnides på bylder, anvendes som salve for sidesting og lungenygomme; koldt dekokt af grønne nælder virker afførende; saften bruges til gurgling af bullen drøbel; gnidning med nælder virker sveddrivende; eddikeafkog uddriver slim og orme af maven.

Harpestræng-afskrift 1400-t (2): knust og blandet med salt, æggeblomme og hønsefedt tjener den til indgnidning mod skab.

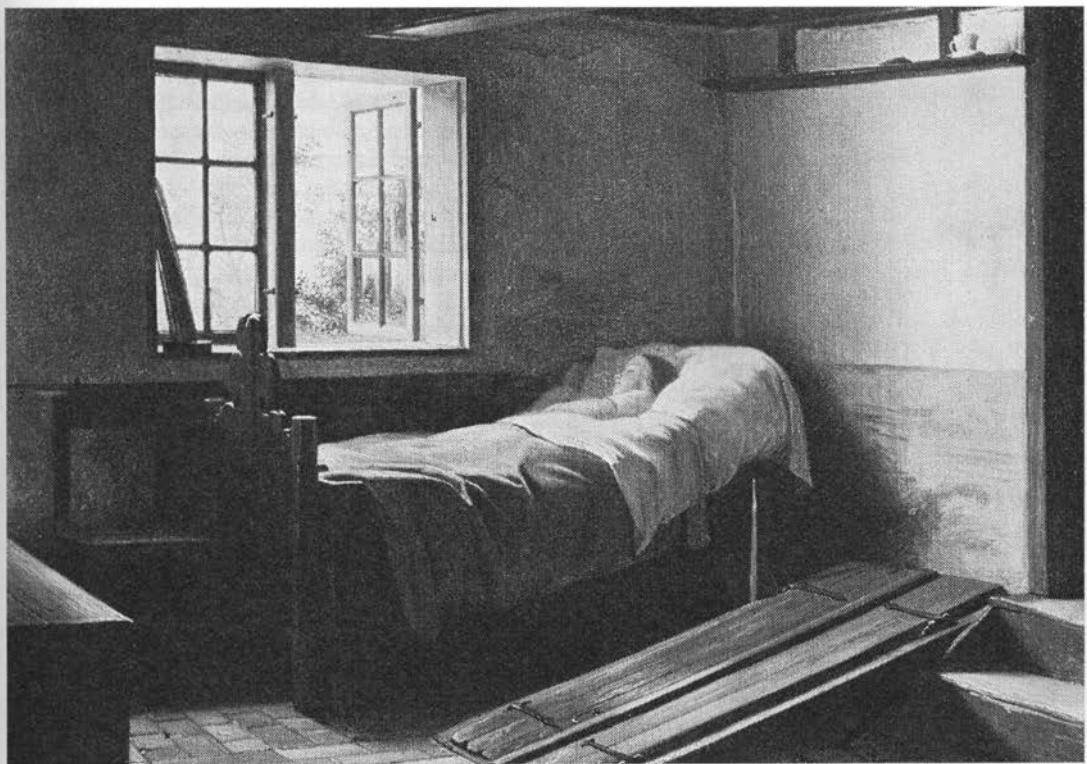
Harpestræng-afskrift slutningen 1500-t (3): tørres og koges i vand til sårforbinding, stiller smerter; frøene kogt i vin eller øl indtages for blæresten, kogt i honning mod gulsort, frøene drikkes med vin for bullen lunge: afkog af rødderne indtages for døvhed, frøene med vin gnides på tindinger og panden »for en tynd hjerne«, frøene blandet med honning og vin hjælper mod åndenød; lægges knust med salt på gamle sår, frøene med honning og knuste blade på bid af gal hund.

Begyndelsen af 1400-t (4): knuste frø i vand gnides på hovedet for hovedpine; sår og bylder smøres med nælder og urin; saften af nælder, hyld og kørvel blandet med honning, æggehvide, hvedemel og eddike anbringes på sår; løse tænder fæstes, når man tygger rødderne, disse er bestanddel af drik for lungelidelser; frøene indtaget med drik eller lagt i næsen stiller blødning.

Rødderne og bulmeurt knust med salt bruges til indgnidning for gigt, nælde kogt med polejemynte og røgelse i svinefedt til gigtsalve; frøene indgår i råd for blæresten (o. 1450; 5).

Christiern Pedersen 1533: asken af nælderødder og kål i vin anvendes til badning af hovedet for søvnloshed og smerter (6b), roden tygges mod næseblod (10b), bladene knust med salt lægges på hævelser bag ørerne (11b), frøene kogt med honning og vin drikkes mod gammel hoste (16b), rødderne kogt i vin eller øl indtages for åndenød (17a), benyttes endvidere som plaster over syg milt (30b); nælder kogt med eddike og salt spises mod indvoldsorm (44b), frø eller blade kogt med honning anvendes til drik eller badning for lændesmerter (56a), knuste frø drikkes med vin for blæresten (58a), frøene blandes med sennepsfrø på mad eller i drik mod impotens (64a), blade knust med myrrha lægges på underlivet for udeblevet menstruation (66b), frøene drikkes med vin for smerter i livmoderen (68a), knuste nældeblade holdes under kønsdelene, når livmoderen er ned sunket (68b); for podagra gnides fødderne med vindekokt af roden (76b), rødderne kogt med bomolie gnides på hævede fødder (77a); for utøj smøres kroppen med nælder knust i salt (83a), knuste blade lægges på bid af gal hund (85a).

Henrik Smid 1546ff, 1ff: fordeler og oplöser hævelser, hårde knuder o.lign., der skyldes flegma: for megen slim i blodet; vinafkog af urt eller frø drikkes mod forstoppelse, »vinde«, tarmvrid, kolik, urindrivende, renser lærerne, »gør lystig til Venus' spil og leg«; destilleret vand af planten brugt ind- og udvortes renser alle sår; roden af Stor Nælde kogt i vin og honning drikkes eller tjener til gurgling for koldfeber (malaria), hoste, åndenød og trængbrystighed, renser lungerne, tørre brystets og ribbenes bylder samt drøbelen og helbreder sygdomme, der skyldes ansamling af seje væsker; bladene knust med honning anvendes til plaster på bid af gal hund, onde sår, kræft etc., knuder, hævelser i lemmer, milten eller bag ørerne; endvidere til badning af skab; kommer saften i næsen, forårsages blødning, der stilles med saften smurt på

»En lille rekonvalescent«. Maleri af Julius Exner, 1875. Lolland-Falsters Kunstmuseum.

panden. Nældebrændt sted skal gnides med rosenolie eller bomolie.

Simon Paulli 1648, 377f: vin- eller øldekokt af rødderne drikkes for gulstot; afkog eller sirup af frøene indtages mod trangbrystighed og ondartet hoste; planten spist som kål modvirker forstoppelse; på nældestik gnides rosenolie, poppelsalve eller smør. Indskrumpet og følelsesløst lem piskes med friske nælder. For koldbrand skal man bade med et afkog og give patienten det at drikke. Knuste grønne nælder og salt lægges på bid af gal hund. Næseblod stiller, når man indsnuser saften i urt og rødder.

Rod, blade og frø anføres i farmakopeen 1772 og sælges stadig på mange apoteker.

Tre hele nælder plukket på grav koges i vinedike og drikkes mod koldfeber = malaria (begyndelsen af 1600-t; 6).

Mod gammel hoste drikkes øl- eller vindekokt af frøene (7) tilsat hvidløg og/eller ammoniakgummi (8); afkog af frøene indtages mod langvarig hoste og trangbrystighed (9), af roden for kronisk hoste og åndenød (10), nældete mod

forkølelse (Sønderjylland, Fyn; 11), hoste og bronkitis (VJylland; 12), den er et brystmiddel (13), helbreder tuberkulose (1940; 14); for åndenød drikkes vandudtræk af nælde, hvidløg og ærenpris (15), mod svindsot spises unge nælder (16), drikkes vindekokt af rødderne og vedbendblade blandet med honning (15), for lunge-syge indtages plantens saft og mælk (17); saften indgår i råd for blodspytning af lungerne (15).

Afkog af de tørrede blade virker urindrivende (18), ligeså en spinat eller gemyse af nælder (Lemvigegen o. 1875; 19). Bladene kogt i bræn-devin tages for nyrelidelser (Falster; 20); kvaksalver gav patient med hjerte- og nyresygdom te af nælder, perikon og bukkeblad (21). Mod blodig urin gives saften af nælde, røllike og padderok (22) eller nældesaft kogt med røllike i bræn-devin (VJylland o. 1875; 23). Mod blære-sten, stensmerter, »lændesten« tages vinafkog af bladene (o. 1720), frøene spises med honning (24), te af den lille nælde drikkes (25), endvidere dekolt af blomsterne (26) eller frøene